

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI PROGRAM**

**A német árnyaló partikulák fordítási
lehetőségei**

Zrínyi Andrea

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

T é z i s e k

Témavezető: Dr. habil. Albert Sándor

Pécs, 2008

1.1. Bevezető

A német árnyaló partikulák iránt a 60-as évek végétől felélénkült az érdeklődés a németországi germanisztikában, ami azért jelentett fordulópontot a nyelvészet történetében, mert addig még a nyelvészek is csak jelentéktelen töltelékszavaknak, nyelvi “bolháknak” tartották ezeket a szavakat. A németországi kutatások révén hosszú folyamat vette kezdetét, amely eleinte a partikulák definiálására, osztályozására irányult, majd később folyamatosan kiterjedt minden nyelvi szintre.

Az utóbbi három évtizedben morfológiai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai szempontok alapján makro- és mikroszinten elemezték a nyelvészek a partikulákat, ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy mind a mai napig nem létezik egységes definíciója vagy besorolása ennek a problematikus szófajnak. Egyik jelentős akadálya a partikulák egyértelmű meghatározásának és besorolásának az, hogy a partikulák határozószóként és kötőszóként is működhetnek, és a partikula-jelentésük is nagyon árnyalt képet mutat.

A partikulákat sokféle szempont szerint lehet típusokba sorolni, de mi most elsősorban nem leíró vagy kontrasztív nyelvészeti, kommunikációelméleti, szemiotikai stb., hanem *fordítási* szempontból vizsgáltuk meg őket. Elsősorban az érdekelt minket: hogyan, milyen felfogásban, milyen nyelvi eszközökkel fordítják a fordítók az egyes partikulákat.

A fordítással foglalkozó hatalmas és egyre növekvő szakirodalmat tanulmányozva az a benyomásunk, hogy miközben a fordításról szóló elméleti beszéd, a *traduktológia* szüntelenül gyarapodik, gazdagodik és szélesedik, addig az az alap, amelyre ennek az elméleti diszkursusnak épülnie kellene, vagyis a leírás, a *traduktográfia* szintje alig van kidolgozva, (vö. Albert 2003: 6). Ez a disszertáció szándékaink szerint részben pótolhatja az ilyen irányú kutatások hiányát.

1. 2. A partikulák a német nyelvben

A német partikulákkal az 1960-as évek végétől kezdtek a nyelvészek foglalkozni, és azt mondhatjuk, hogy az azóta eltelt időszak e tekintetben nagyon intenzív és eredményes volt. A “Partikellinguistik” (Henne 1978), a “Partikologie”, mint tudományág Weydt (1981: 45) szerint két szakaszra bontható: az első szakasz a strukturalizmus ill. a transzformációs grammatika idejére esik, a másik pedig a kommunikatív-pragmatikai fordulat következtében a beszédaktus-elmélet és kommunikáció-kutatás idejére tehető.

A partikula-kutatás Kriwonosow 1965-ben írt disszertációjával kezdődött. A német

nyelvtanok különbözőképpen tárgyalják, néhányat érdemes kiemelni közülük: Eisenberg (1998/99), Hentschel/Weydt (1990), (Helbig 1988), (IDS Grammatik) Band 1. 2. (1997).

A különböző grammatikák egymástól nagyon eltérő módon osztályozzák és definiálják a partikulákat. Az eltérést és az osztályozási nehézséget többek között a határozószóktól, kötőszóktól, módosítószóktól való elhatárolás okozza. Szűkebb kutatási területünk, az *árnyaló partikulák* elemzéséhez Weydt alábbi definícióját vettük alapul:

“Az árnyaló partikulák nem ragozható szavacsók, amelyek arra szolgálnak, hogy a beszélőnek az elmondottakhoz való viszonyát kifejezzék. Ezek a szavak ugyanabban a jelentésben nem adhatnak választ egy kérdésre és a mondatban az első helyet nem foglalhatják el. Az egész mondatra vonatkoznak, a mondatba vannak ágyazva” (vö. Weydt 1969: 68).

Thurmair (1989) a “Merkmalsemantik” módszerét alkalmazta a partikulák leírásánál, aminek az a lényege, hogy minél kevesebb jellemzőt rendeljen hozzá egy-egy partikulához. Elmélete szerint egy-egy jellemző meghatározza az adott partikula fő jelentését, a további jelentések ebből vezethetők le. Thurmair modelljét azért emeltük ki, mert a későbbiekben az elemzett partikulák bemutatásához ezt a modellt választottuk.

1. 3. A partikulák a magyar nyelvben

A dolgozatnak ebben a részében rámutatunk arra, hogy a magyar nyelvészetben szintén teret nyert a partikula-kutatás, de a partikula-fogalom a magyar nyelvészetben csak mintegy két évtizeddel később jelent meg, mint a germanisztikában.

A legtöbb magyar nyelvten Tompa 1970-ben kiadott *Akadémiai Nyelvtanát* veszi alapul, amelyben a modalitást kifejező elemek módosítószóként szerepelnek. A partikulák a magyar nyelvészetben a 90-es évek közepéig nem jelennek meg fogalomként. H. Molnár Ilona (1968) volt az első kutató, aki a módosítószókat behatóan tanulmányozta. Velcsov Mártonné (1968) sem használta még a partikula fogalmat, Berrár Jolán (1982) viszonyzóknak nevezi őket. Keszler Borbála (1995) alkalmazta elsőként a partikula fogalmat a magyar nyelvészetben. Kugler Nóra (2000) ebben az irányban haladt tovább, ő a partikulákat tulajdonképpen úgy definiálta, mint ahogy Weydt az árnyaló partikulákat. A magyarországi partikula-kutatáshoz nagyban hozzájárult Molnár Anna (2002) is, aki disszertációjában a grammatikalizáció szempontjából kutatta a partikulákat, de több más tanulmánya is született a partikula témakörében.

1. 4. Kontrasztív tanulmányok

Miután elég ismeretanyag állt rendelkezésre a germanisztika területén a partikulákról, ezekre az eredményekre alapozva egyre több kontrasztív munka látott napvilágot, különböző nyelvekkel hasonlítva össze a német partikulák rendszerét. Ez azt jelzi, hogy más nyelvekben is létezik a partikula kategóriája, és ezekben a nyelvekben is ugyanilyen érdekes, ám rendkívül problematikus szófaj.

A kontrasztív munkák közül Johannes Dahl (1988), Sergül Vural (2000), Corinna May (2000) és Péteri Attila (1999) munkáit kell feltétlenül kiemelni.

2. Partikulák a szótárakban

Miután összefoglaltuk, hogyan jelennek meg a partikulák német és magyar nyelvtanokban, ill. kontrasztív munkákban, fontosnak tartottuk megvizsgálni szótárbeli megjelenítésüket is, mert ennek különös jelentősége van elemzésünk szempontjából. A lemmák kidolgozását az árnyaló partikulák esetében az is nehezíti, hogy a szakirodalom még nem különíti el egyértelműen (pl. a *ja* esetében) a hangsúlyos és a hangsúlytalan változatokat, amelyek pedig pragmatikailag más jelentést hordoznak.

Az elemzett szótárak (*Kelemen-szótár*, *Halász-nagyszótár*, *Halász-Földes-Uzonyi nagyszótár [HFU]*, *Hessky-szótár*) a partikula-lemmák tekintetében jelentős eltéréseket mutatnak. Ezek egyrészt abban nyilvánulnak meg, hogy az egyes szótárak elhatárolják-e a határozószói, a kötőszói és partikula-funkciókat, másrészt abban, hogy milyen árnyaltan adják meg az egyes partikula-funkciókat és azokat milyen példákkal szemléltetik.

Csak az e disszertáció szempontjából szükséges összehasonlításokat végeztük el a négy leggyakoribb és a későbbiekben részletesen elemzett partikulák: a *doch*, a *ja*, *wohl* és a *schon* bemutatásával. Ennek az összevetésnek az volt a célja, hogy kimutassuk, melyik szótár a legalkalmasabb akár a nyelvtanulók, akár a fordítók számára.

Miután megvizsgáltuk ezeket a szótárakat, világossá vált, hogy lexikográfiai szempontból a partikulák *konnotatív jelentését* hasonlítottuk össze egymással. A partikulák esetében viszont ezek a mini példák a szócikkekben nem feltétlenül nyújtanak egyértelmű segítséget az olvasó számára. A legnagyobb különbségeket a határozószóktól való elhatárolásban és a partikula funkció meghatározásában találtuk. A lemmák mikrostruktúrája minden szótárban más és más.

A Hessky-szótár nyújtja a legnagyobb segítséget a szótárhasználó számára, mert a nyomdatechnikai kiemelések áttekinthetőek, a példamondatok pedig segítenek megérteni az egyes funkciókat. A magyar megfelelők is ebben a szótárban szemléltetik legjobban a beszélő szándékát.

Mivel a Halász-szótár készítésekor a partikula-kutatás még egyáltalán nem kezdődött el, ezért érthető, hogy ezek a szócikkek még nem kielégítőek. Viszont azt is láthatjuk, hogy annak ellenére, hogy azóta a partikula-kutatás előrehaladt, az átdolgozott Halász-Földes-Uzonyi-nagyszótár szintén nem fordított kellő figyelmet ennek a műfajnak a kidolgozására, habár már néhány új jelentést felvettek és a határozószóktól való elhatárolást is megtették a szerkesztők.

Az elemzésekből az is látható, hogy a kétnyelvű szótárak a partikulák megjelenítését illetően jelentős eltéréseket mutatnak. Megállapíthatjuk, hogy a HFU-nagyszótárban vannak olyan jelentések, amelyeket a Hessky-szótár nem ad meg pl. *ja*-nál: *okvetlenül*, *feltétlenül*, *mindenképpen*. Itt már részletesebbek szócikkek, mint a Halász-szótárban, de nincsenek tagolva egyes funkciók szerint és a példák sok esetben nem a legjellemzőbb nyelvhasználatot tükrözik.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a Hessky-szótár egész más sorrendben szerepelteti az egyes szófajokat, mint az elemzett többi három szótár, hiszen a 2. helyen a partikula-funkció áll, és nem a határozói. Ez a tény már a partikulák fontosságára utal. Ettől függetlenül még ez a szótár sem partikulaként, hanem módosítószóként tünteti fel őket, aminek okát nem tudjuk biztosan. Összefügghet azzal, hogy sem ez a fogalom, sem pedig a módosítószóktól való elhatárolásuk nem egyértelmű a nyelvtanokban, besorolásuk még vitatott kérdés a nyelvészetben. Ez a szótár több esetben több partikula funkciót ad meg mint a Halász-szótár vagy HFU-Nagyszótár és a szócikkek sokkal differenciáltabbak, áttekinthetőbbek, egynyelvű szótárakból származó, szemléletes példamondatokkal.

3. Partikulák előfordulása a korpuszban, összevetve a szótárral

A harmadik fejezet tartalmazza a kutatás célját tekintve az egyik legfontosabb részt: ebben bemutatjuk, hogy a korpuszban található partikulák hányszor fordultak elő, és a korpuszként kiválasztott két műben milyen célnyelvi megfelelőkkel fordították őket a fordítók. A korpusz kiválasztásánál az volt a szempontunk, hogy mindkét regénynek két fordítótól legyen megjelent magyar fordítása és lehetőleg sok párbeszédes részt tartalmazzon. Feltételezésünk szerint ugyanis a párbeszédekben a partikulák nagyobb számban fordulnak elő. Így Erich Kästner: *Das fliegende Klassenzimmer* és Franz Kafka: *Der Verschollene* című regényére esett a választásunk.

Módszerként a komparatív módszert választottunk: összevetettük a szótárakban szereplő partikula-megfelelőket a regényekben szereplő fordításaikkal.

Első lépésként az elemzésünk tárgyát képező minden egyes partikuláról külön táblázat készült, amelyben a négy műben előforduló fordításokat soroltuk fel, a táblázat első sorában pedig a négy elemzett szótárban megadott jelentéseket tüntettük fel, (zárójelben külön kiemelve, hányszor fordult elő egy-egy megfelelő az egyes művekben). A táblázatok alatt összesítettük, hány százalékban nem a szótár által megadott megfelelőt használták az egyes fordítók, végezetül pedig ezeknek az eredményeknek az összesített arányát adtuk meg. Ezt követi egy-egy példa arra, amikor a fordító lefordította a partikulát, valamint amikor nem használt külön kifejezést erre a célra.

Az elemzett kilenc árnyaló partikula a következő arányban használta a nem a szótár által megadott jelentést:

Doch: 15,75%

Ja: 28,4%

Denn: 4,4%

Wohl: : 34,75%

Nur: 2,55%

Schon: 24%

Aber: 23,75%

Eben: 21,5%

Auch: 21,5%

Összesítve a vizsgált partikulák %-os előfordulását a négy magyar nyelvű műben, végső eredményként azt kaptuk, hogy az esetek 18,4%-ban nem a szótárak által megadott megfeleléseket használták a fordítók, ami számottevő arány. A legnagyobb eltérést a *wohl* esetében figyelhetjük meg: 34,75%, de a *ja* (28,4%) és az *aber* (23,75%) is lényeges különbségeket mutat. Ez az eredmény indokolja további kutatásaink megalapozottságát abba az irányba, hogy megkeressük ennek a jelentős mértékű eltérésnek az okait. Természetesen a szótárakkal megegyező fordításokból sem feltétlenül arra kell következtetnünk, hogy a szótárt használták a fordítók a fordítás során, inkább azt tételezhetjük fel, hogy elsősorban saját nyelvi kompetenciájukra támaszkodtak.

Mindez azzal magyarázható, hogy a kétnyelvű szótárak úgy kezelik a forrásnyelv szavait, mint *verbális jeleket*, amelyeknek egy vagy több lexikális jelentésük van, s amelyeknek többé-kevésbé meg lehet adni a megfelelőit egy másik nyelven. Azonban ennek a lexikográfiai, lexikológiai műveletnek semmi köze sincs a fordító tevékenységéhez, aki nem szójelentésekkel, hanem *diszkurzív értelemmel* dolgozik.

4. Elemzés a diszkurzus szintjén

Ebben a fejezetben a korpuszban leggyakrabban előforduló partikulákat elemeztük a diszkurzus szintjén, tehát megnéztük a “működésüket” azokban a mondatokban, amelyekben előfordultak. Ezek közül azokat választottuk ki, amelyekben a fordítók teljesen másképpen fordították a partikulát, mint amit a szótárak megfelelőként megadtak (vagy egyáltalán nem fordították le azokat). Tehát arra kerestük a magyarázatot, hogy a fordító által választott ekvivalens ill. a partikulák le nem fordítása miért és milyen okok miatt fejezi ki ugyanazokat az érzelmeket, gondolatokat, mint a forrásnyelvi szövegben az adott árnyaló partikula. Ehhez arra van szükség, hogy közelebbről megnézzük az adott szituációt, a beszélők egymáshoz és a helyzethez való viszonyulását, ami tulajdonképpen az egész szöveget életszerűvé teszi. Mint ahogy már a bevezetőben bemutattuk, ehhez az életszerűséghez a partikulák jelentős mértékben hozzájárulnak, ezért érdekes megfigyelni, hogyan tükröződik funkciójuk a fordításokban és hogy valóban ugyanazokat az érzelmeket, indulatokat sikerült-e átvinni a magyar olvasó számára, amit Kafka és Kästner megfogalmaztak.

Részletes elemzés céljára azokat a partikulákat választottuk ki, amelyek a leggyakrabban fordultak elő a két műben és amelyeknél legtöbb esetben mutatnak eltérést a szótárak és a fordító által választott megfelelések. Ezek alapján a *doch*, *ja*, *schon* és *wohl* szócskákat vizsgáltuk meg részletesen, amelyeket először röviden be is mutattunk. Ennél a

leírásnál elsősorban Thurmair (1989) elemzéseit vettük alapul, aki a “Merkmalsemantik” elméletre alapozva elemezte a modális partikulákat, tehát minden egyes partikulához hozzárendelt egy arra leginkább jellemző jelzöt, ami alapjelentésnek számít.

Az alábbiakban nyomon követhetjük a számszerű adatokat:

A *doch* partikula szótárakban nem szereplő fordításai:

hát akár (1) csakugyan (1), azért + nem (1), is (1) utóvégre, (1), sőt (1), ámbár (1), végtére is (1), mégis (4), mégsem, (3), igazán (1), de (1), bizony (1)
mégiscsak (6) nem (1) (visszakérd), igazán (2) azért mégsem, végtére is (4), nahát (1), noha (2), holott (1), utóvégre (1), mégsem (3), főleg (1), mégis (1), mégpedig (1), akkor is (1), de mikor már (1)
csakugyan (1)

A *ja* partikula szótárakban nem szereplő fordításai:

ámbár (1), pedig (1)
Igaz (1), természetesen (1), pedig úgysem (1), csakugyan (2), pedig (1),
hát még (1), no (1), nehogy (1), nem is (1), pedig (1),
Még ... is (1), no hiszen (1), hát majd (2), csakugyan (1)

A *schon* partikula szótárakban nem szereplő fordításai:

csakugyan (1), mindenáron (1), aztán (felszólítás: 1), majd (1), hát (1)
akkor már(1)
mégis (1)
majd csak (1), majd (1), mégis (1)

A *wohl* partikula szótárakban nem szereplő fordításai:

I.	ugye (1), mégse (1), majd csak (1),
II.	aligha (3), bizonyára (1), majd csak (1), éppenséggel (1), biztosan (1), talán (1)
III.	utóvégre (1), talán (2), pedig ... csak nem (1)
IV.	talán (1)

Ezután az áttekintés után következik a disszertációnak az a része, melyben a korpuszból kiválasztott szövegrészeket elemezve a diszkurzus szintjén bemutatjuk, hogyan fordították a fordítók a partikulákat és miért adják vissza ezek a célnyelvi – legalább megközelítőleg – ugyanazt az érzést, gondolatot, amit a regény szerzője szándékozott érzékeltetni. Feltételezhető, hogy a fordító választását a szerző gondolatrendszerének ismerete, valamint egy sor nyelven kívüli tényező együttesen határozza meg: az ilyen szemantikai be- és átszűrődések révén a szöveg értelme egyre finomodik, árnyalódik és gazdagodik. Egyáltalán nem biztos, hogy a fordítónak a célnyelvben rendelkezésére áll egy hasonló jelentésgazdagságú célnyelvi megfelelő, és az sem biztos, hogy minden esetben képes ilyet létrehozni. A fordítónak az ekvivalenciát *a szöveg szintjén kell létrehoznia* és ehhez a szótár nem minden esetben képes megfelelő segítséget adni. Az adekvát célnyelvi megfelelő megtalálása a fordító részéről bonyolult hermeneutikai (megértő-értelmező) tevékenység eredménye.

Miután a szövegrészeket részletesen elemeztük, láthatjuk, hogy ugyanannak a két műnek a fordításában a két fordító sok esetben egymástól teljesen eltérő módon fordította a partikulákat. Itt – mint ahogy a bevezetőben kiemeltük – azokat az eseteket vizsgáltuk meg közelebbről, ahol *nem a szótár által megadott megfelelőt* használták a fordítók. Az a tény, hogy sok esetben egymástól eltérő módon oldották meg az adott szöveghely fordítását azt mutatja, hogy egyéni szóhasználatuk, nyelvi kompetenciájuk, empátikus képességük, pszichológiai alkatuk és sok egyéb körülmény befolyásolta döntésüket. A magyar megfelelők nagy része szintén vagy árnyaló partikula a magyar nyelvben is, vagy módosítószó, tehát ugyanazt a pragmatikai funkciót töltik be, mint a német partikulák.

Az elemzett szövegrészeken láthatjuk, hogy a fordító értelmezte a szituációt, és hozzátette az adott kor szokásaira, társadalmi berendezkedésre vagy az iskolarendszerre, erkölcsi normákra stb. vonatkozó háttérismereteit. Ehhez kapcsolódik még az, amire már utaltunk, az empátia, ami a fordítás esetében azt jelenti, hogy a szereplők egymáshoz és az

adott szituációhoz való viszonyát is figyelembe kell vennie a fordítónak. Ez a beleérző képesség a partikulák esetében kiemelten fontos, mivel pontosan olyan beszédzándékot fejeznek ki, amelyeknek felháborodás, öröm, elkeseredés, bizonyosság, kételkedés stb lehet a háttérében, és ugyanezeket az emóciókat kell a fordítónak a célnyelvi változatban is visszaadnia, ami a két fordítónak a mondatok nagy részében sikerült is. Feltételeztük, hogy a magyar fordítók (Kristó Gyula és Györffy Miklós, valamint Radó Lili és Havas József) fordításai között meglévő csaknem 30 éves időkülönbség miatt nyelvhasználati eltéréseket találhatunk, ami a partikulák fordításában is tükröződni fog. Ez a hipotézisünk azonban nem igazolódott be. Igaz, egy-két esetben nem teljesen a szituációnak megfelelő megoldást találtunk, de a partikulák fordítása tekintetében nem mutatható ki semmilyen nyelvhasználati tendencia.

5. Partikula-fordítások diagrammokon ábrázolva

E fejezet egyrészt kiegészíti eddigi eredményeinket, másrészt lezárja a disszertációnak a fordításra irányuló részét. Diagrammok formájában, partikulákra lebontva ábrázoljuk, hány százalékban nem fordította le az adott szerző a partikulát és a lefordított megoldások milyen arányban fordulnak elő.

Ezen kívül azt is megmutattuk, hogy hány százalékban egyeznek meg a Hessky-szótárban megadott jelentések a szerző által szintén használt megfelelőekkel.

Az eredmények közül azt emeljük ki, hogy az egyes fordítók átlagban 35-40%-ban nem fordították le a partikulákat semmilyen külön célnyelvi megfelelővel, hanem kihagyták, a fennmaradó részben pedig a magyar árnyaló partikulák és módosítószók nagyon széles palettáját találtuk a fordításokban.

A Hessky-szótárral való egyezések csak néhány partikula esetében mutathatók ki és általában 5-6 % arányban, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítónak ill. annak aki e szótár segítségével szeretné az árnyaló partikulák jelentését megtalálni, nem nyújt megfelelő segítséget ez a szótár sem, annak ellenére, hogy – mint ahogy bemutattuk – ebben a szótárban a legárnyaltabban kidolgozottak a partikula-lemmák.

6. Partikulák a nyelvoktatásban

Miután megvizsgáltuk a partikulákat a lexikográfia és fordítástudomány szempontjából, fontosnak tartottuk kitérőt tenni a módszertani aspektus irányába is, aminek eredményei az alkalmazott nyelvészetet gazdagítják. Ebben a fejezetben összefoglaljuk a partikulák tanítására vonatkozó tapasztalatainkat és utalunk néhány korábbi, ez irányú kutatásunkra.

Mint ahogy már a bevezetőben említettük, a partikulák a német beszélt nyelv szerves részét képezik, ez teszi igazán élethűvé, autentikussá a beszédet. A használatuk elsajátítása viszont nem nyelvi környezetben, csak nyelvkönyvből tanuló számára nagyon nehéz, aminek sokféle oka van. Ezekre az okokra mutattunk rá röviden.

6. 1. Az árnyaló partikulák a német mint idegen nyelvben

A partikulák tanításának talán legproblematisabb pontja, hogy jelentésük nehezen határolható be. Mivel a partikulák mind az írott, mind a beszélt nyelvben gyakran fordulnak elő, alkalmazásuk ösztönös, így használatukban nem feltétlenül állapítható meg szabályszerűség. A partikulák tanításával kapcsolatosan felmerülő nehézségek minden nyelvi szinten megjelennek, ami a tanárok bizonytalanságával is kiegészül, és sajnos a tankönyvek sem nyújtanak nagy segítséget.

6. 2. Partikulák a tankönyvekben

Először néhány Magyarországon gyakran használt tankönyvet elemeztünk, amelynek során arra kerestük a választ, hogy

- mely partikulák szerepelnek a tankönyvekben
- milyen funkcióban fordulnak elő
- milyen szövegekben jelennek meg, ill. tartozik-e hozzájuk magyarázat.

A tankönyvek elemzésébe a Magyarországon a közoktatásban és a felsőoktatásban gyakran használt könyveket vontuk be. A partikulák a dialógusokban és hanganyagokon találhatóak, tehát nem rendszerezetten, hanem elszórtan.

A feladatok száma és egyhangúsága: a drill-feladatok és close-tesztek nem kimondottan szolgálják a partikulák szabad beszédbeni gyakorlását.

Az a tény, hogy ezekben a magyar tankönyvpiacra viszonylag új könyvekben már szerepelnek a partikulák, azzal magyarázható, hogy ezek a nyelvkönyvek már a

kommunikatív módszer és az audiolinguális és audiovizuális módszer elemeinek ötvözeteként jöttek létre, így a beszédfejlesztést kívánják előtérbe helyezni.

6. 3. Vizsgálat gimnáziumokban a partikulák ismeretéről

A felmérést, amelyben 81 diák vett részt, gimnáziumi, legalább középfokú nyelvtudással rendelkező csoportokban végeztük el.

I. Az első feladattal azt kívántuk mérni, hogy a diákok tisztában vannak-e a partikulák stilisztikai jelentőségével. A feladat az volt, hogy ugyanazt a szöveget megkapták partikulákkal és partikulák nélkül, és arra kellett válaszolniuk, hogy milyen különbségeket fedeznek fel a szöveg között és mivel magyarázzák azt.

A diákok 20%- nem válaszolt a kérdésre, tehát nekik nem tűnt fel semmi a partikulákra vonatkozóan, ami meglepő eredmény.

A fennmaradó 80%- nak a partikula nélküli szöveg sokkal jobban tetszett. Ők partikulákat *módosítószónak*, *kötőszónak*, *töltelékszónak*, *nyomatékosítószónak* nevezték, amiből arra következtethetünk, hogy a tanulóknak néhány év német tanulás után már van bizonyos érzékük a partikulák használatához, amely feltehetőleg idővel automatikusan fejlődik.

II. A második résznek az volt a célja, hogy megállapítsuk, tudják- e a diákok ezt az érzéküket a gyakorlatban alkalmazni.

Összefoglalásképp megállapíthatjuk, hogy átlagban 50% feletti helyességgel oldották meg a feladatokat a tanulók, ami szép eredmény. Ahhoz, hogy ennél magasabb arányt érhessünk el, tudatosan is meg kellene ismertetni velük legalább a gyakoribb partikulák funkcióit, és ezeket fokozatosan – lehetőleg játékosan – gyakoroltassuk velük.

6. 4. Didaktizálási javaslatok az árnyaló partikulák tanítására

Ebben a részben a tanítás egyes szakaszaira vonatkozóan teszünk javaslatokat konkrét feladatléírásokkal. Elöljáróban kiemeljük azokat a kérdéseket, amelyek jelentősen befolyásolják a partikulák tanítását:

1. A szókincshez vagy a grammatikához tartoznak-e.
2. Milyen szinten kell velük a tanítás keretében foglalkozni?
3. A tanítás mely fázisában tanítsuk őket?

4. Különálló mondatokban vagy szövegbe helyezve tanítandók?

A következőkben a tanítás egyes szakaszaira tagolva tárgyaljuk a partikulák tudatosítását, gyakorlását elősegítő feladatokat:

Tudatosítási szakasz

A tanárnak a problematikát mint egészet kell feltárni. A tanulóknak a partikula-funkcióit mint a kommunikáció speciális elemeit kell megismerniük. Ehhez célravezető, ha dialógust adunk a diákoknak partikulákkal és anélkül. Itt kiemelendő a beszédshándék és a beszédaktus középpontba állítása és nem egy grammatikai szabály tanítása.

Kontrasztív szakasz

Különbözö hangfelvételek segítségével bemutatjuk a tanulóknak, hogy a magyar nyelv is gazdag partikulákban. Ezután már adhatunk egyszerűbb fordítási feladatokat németről magyarra.

Magyarázó szakasz

Miután már megismerkedtek a tanulók a partikulák lényegével, fokozatosan bevezethetjük őket azok pragmatikai, stilisztikai funkcióiba, természetesen csak nagyon rövid, világos és nem szigorú szabályok megfogalmazásával.

Aktív gyakorló szakasz

A tudatosítás és a magyarázatok után kitűzhetjük célul, hogy a tanulók fokozatosan elkezdjék alkalmazni a gyakoribb partikulákat először csak mondatokban, majd rövid párbeszédekben, lehetőleg játékos formában.

Kontrollszakasz

Ebben a fázisban vegyes feladattípusokkal ellenőrizzük, hogy mennyire sikerült a tanulóknak elsajátítani azokat az árnyalatokat, pragmatikai funkciókat, amelyeket az árnyaló partikulák magukban hordoznak. Erre alkalmasak a fentebb említett feladattípusokon kívül a magyarról németre fordítási feladatok.

Összefoglalva ebben a fejezetben rámutattunk arra, hogy az elemzett nyelvkönyvek csak minimális partikulára vonatkozó feladatot tartalmaznak, viszont az írott szövegekben és a hanganyagokon találkozhatnak velük a tanulók, így a tanár segítségével kialakulhat a partikulák funkciója iránti “érzékük”, amit gyakorlással célirányosan tudatosítani kell. Ennek a folyamatnak az eredményességére mutat rá a 6.3. pont alatti felmérés összefoglalása. A disszertációnak az utolsó részében (6.4.) javasoltunk néhány olyan feladattípust, amelyek alkalmasak a partikulák jobb megismertetésére, használatuk tudatosítására és begyakorlásra különböző nyelvi szinteken.

7. A fordítási eredmények összefoglalása

Milyen általános, a konkrét szövegeken túlmutató tanulságokat szűrhetünk le a partikulák fordításának sokszínű, tarka egyvelegéből? Statisztikai adatainkat hogyan használhatja fel a leíró fordítástudomány, az ún. traduktográfia?

A minket érdeklő fő kérdést nagyjából úgy fogalmazhatnánk meg, hogy vajon a különböző fordítók miért nem fordítják egyformán az egyes partikulákat, miért nem csak a szótár által megadott jelentések valamelyikét használják fel, illetve miért nem csak azokból választanak?

Empirikus úton könnyen meggyőződhetünk arról, hogy különböző fordítók által egyazon forrásnyelvi szövegről készült célnyelvi szövegek soha nem lesznek sem teljesen egyformák, sem teljesen különbözők. *Ezt a tényt azonban minden fordítási aktus szükségszerű velejárójának kell tekintenünk.* Az olvasás-megértés-interpretálás egymással szorosan összefüggő folyamatai nagy mértékben függenek és elválaszthatatlanok egy sereg performancia-szintű tényezőtől, amelyek egyénekenként igen eltérőek, de még azonos fordító esetében is állandóan (sokszor pillanatonként) változnak.

A fordító soha *nem nyelveket*, hanem mindig *konkrét szövegeket* fordít, és az ekvivalencia, amelyet a két szöveg különböző pontjain létrehoz, több-kevesebb sikerrel mindig *a diszkurzus szintjén* valósul meg. Éppen ezért a fordító soha nem takaríthatja meg magának a lefordítandó szöveg értelmezését. Ez az értelmezés elsősorban abból áll, hogy a szótár által megadott lexikális megfeleléseket megpróbálja átalakítani *üzenetté*. (vö. Albert: 2007). A szótár a fordító számára formális (lexikális) megfeleleket ad meg *két nyelv között*, a fordító viszont arra törekszik, hogy ekvivalenciát hozzon létre két különböző nyelvű *szöveg között*. E diszkurzív ekvivalenciák egy része – a nyelvhasználatot figyelő lexikográfusok munkája nyomán – visszakerül a szótárba. Noha a szótár a szójelentéseket mindenfajta

kontextus nélkül adja meg, a szövegbe bekerülve a szavak a lexikális jelentéseken keresztül valamilyen *diszkurzív értelmet* fejeznek ki, pontosabban “egy jelentést hordozó szituációt reprezentálnak” (vö. Arcaini 1984: 11).

“A fordítónak soha nem egy nyelv lebeg a szeme előtt fordítás közben, hanem grafikai jeleket lát egy fehér papírlapon. Az interpretálás folyamata akkor kezdődik, amikor ezekhez a grafikai jelekhez a fordító *nem csak a megfelelő nyelvi fogalmakat társítja hozzá, hanem azokat a nyelven kívüli valóságokat is*, amelyekre ezek a grafikai jelek utalnak” (Lederer 1987: 13). Minek az alapján választja ki a fordító a (számára) legekivალensebb(nek tűnő) célnyelvi megfelelőt? A helyzet, a *szituáció* valamint saját beleérző képessége, szövegérzékenysége, általános és nyelvi intelligenciája, nyelvtudása, gyakorlata stb. alapján tudja eldönteni, anyanyelvének melyik szavával fejezheti ki a legpontosabban a forrásnyelven megfogalmazott mondanivalót, melyik célnyelvi szóval helyettesítse az adott szövegben, kontextusban, szituációban a szerző által használt szót vagy kifejezést.

Az árnyaló partikulák fordításainak elemzése jól példázza a fenti megállapítások igazságát. Láttuk, hogy a fordítók – bár kétségtelenül felhasználják a szótár által megadott megfelelők némelyikét – sokkal több célnyelvi megfelelőt alkalmaznak a forrásnyelvi partikulák fordítására, mint ahányat a szótár mintegy megad, felkínál nekik. Mi ennek az oka? Elsősorban az, hogy a fordító nem szótárból dolgozik, nem a forrásnyelvi szöveg szavait helyettesíteni képes célnyelvi lexikális megfelelők közül választ egyet a szótárból, hanem *szöveget fordít*, és a két szöveget szeretné ekvivalenssé tenni egymással. A szöveg viszont kénytelen nyelvi eszközöket felhasználni a beszéd ún. *szupraszegmentális elemeinek* (hangsúly, intonáció, hangszín stb.) kifejezésére is. Ezek egyik lehetséges eszköze az árnyaló partikula felhasználása.

A fordító számára az indulat, az emóció a *szövegben*, a *szövegen keresztül* érzékelhető csupán. Valahányszor ilyen mondathoz érkezik, stratégiát kell váltania: ha pontosan vissza akarja adni a szöveg által kifejezett írói szándékot, akkor az üzenet, a mondanivaló dekódolása, megértése, értelmezése után *a szemantikai szintről át kell térnie a szemiotikaira*. A fordító a konkrét beszédshituációban elhangzó mondat *jelentését* érti meg, de *jelként* kell értelmeznie, majd ezt az értelmezett *jelet* “szemantizálja vissza”, vagyis fejezi ki, adja vissza a célnyelv nyelvi eszközeivel: ilyen módon a két különböző nyelvű szövegegység (mondat) között nem szemantikai, hanem *szemiotikai ekvivalenciát* alakítva ki.

A szemiotikai megfelelések azonban természetesen nem esnek egybe a szemantikai megfelelésekkel, ezért a fordító – ekvivalenciakereső tevékenysége során – sokkal több

helyzetkontextuális, pragmatikai, stiláris, kommunikációhoz stb. tartozó tényezőt kénytelen figyelembe venni, mint az ezeket figyelmen kívül hagyó szótárak.

Ebből következik, hogy a szótárnak nem is lehet célkitűzése az, hogy egy-egy árnyaló partikula *összes jelentését* feltüntesse. Nincs ilyen, hogy *összes* jelentés, ami persze nem azt jelenti, hogy a szövegekből kigyújtható célnyelvi ekvivalensek száma végtelen. De mindenképpen árnyaltabb képet kapunk, több célnyelvi megfelelőt találunk, ha vizsgálódásainkat a szövegekre (fordításokra) is kiterjesztjük, mint ha megmaradunk a (leíró és kontrasztív) grammatikák és a két- vagy egynyelvű szótárak szintjén. Ez a felismerés indokolta – talán utólagosan is – témaválasztásunkat.

Tekintettel az értekezés terjedelmi kötöttségeire és az elemzés mélységével kapcsolatban támasztott elvárásokra, a kutatás számos olyan területet nem érintett, amelyeken érdekesnek és hasznosnak tűnhet a megkezdett kutatómunka folytatása.

A következő irányokra terjeszthetnénk még ki vizsgálódásainkat:

A partikulák természetének és működésének megismerésében további információkhoz juthatnánk, ha a vizsgálatokba bevonnánk az általunk bemutatott két német nyelvű mű más-más nyelvű fordításait is. Ezen fordítások egy részében nyilvánvalóan találnánk lexikalizálódott partikulákat, és ezek kontrasztív grammatikai, lexikális és diszkurzív összevetése a német eredetiekkel még színesebbé, még árnyaltabbá tehetné a képet, de kutatásunk lényege ugyanaz maradna: a nyelv, a szerkezet, a *langue*, a szótár szintjén minden esetben kevesebb lenne a partikulák száma, mint a szövegfordításokban.

Még több tanulsággal járna bevonni a vizsgálatba olyan nyelveket is, amelyekben nincsenek lexikalizálódott partikulák: ezekben a nyelvekben (szövegekben) azt lehetne megnézni, milyen nyelvi eszközök állnak a nyelvhasználók (és a fordítók) rendelkezésére a német árnyaló partikulák által kifejezett szemantikai, kommunikatív stb. információtartalom visszaadására.

Elképzelhetőek természetesen olyan nyelvek is, (ilyen pl. a kínai), amelyekben sokkal több az árnyaló partikula, mint a nyugati kultúrkör nyelveiben. Itt azt lehetne megvizsgálni, mi alapján dönt a fordító egyik vagy a másik használata mellett.

Mindezek a további kutatást (és széleskörű nyelvi kompetenciát) igénylő feladatok azonban messze meghaladnák az általunk kitűzött célt és szétfeszítenék a dolgozat kereteit, ezért e kérdések felvetésére talán igen, de megválaszolásukra jelen dolgozat keretei között semmiképpen sem vállalkozhattunk.

A tézisekhez felhasznált irodalom:

- Arcaini, Enrico (1984): L'auxiliaire comme problème de traduction. In: Wilss, W. [Hrsg.] *Die Theorie des Übersetzens und ihr Aufschlusswert für die Übersetzung- und Dolmetschdidaktik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 9-19.
- Albert Sándor (2003): *Fordítás és filozófia*. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései. Budapest: Tinta Kiadó.
- Eisenberg, Peter (1999): *Grundriß der deutschen Grammatik*. 2. überarb. Auflage. Stuttgart: Metzler Verlag.
- Dahl, Johannes: (1988). *Die Abtönungspartikeln im Deutschen. Ausdrucksmittel mit einem kontrastiven Teil Deutsch- Serbokroatisch*. Heidelberg: Groos Verlag.
- Helbig, Gerhard –Buscha, Joachim (1988): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Henne, Helmut (1978): “Gesprächswörter. Für eine Erweiterung der Wortarten”. In: Mentrup, Wolfgang u.a. [Hrsg.]: *Interdisziplinäres deutsches Wörterbuch in der Diskussion*. (IDS: Sprache der Gegenwart). Düsseldorf: Schwann Verlag.
- Hentschel, Elke & Weydt, Harald (1990): *Handbuch der deutschen Grammatik*. Berlin, New York: de Gruyter Verlag.
- H. Molnár Ilona (1968): “Módosítószók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben”. *Nyelvtudományi Értekezések*: 60.
- Keszler Borbála (1995): “A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái”. *Magyar Nyelvőr*: 119: 293-308.
- Kugler Nóra (2000): “A partikula”. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 275–81.
- Lederer, Marianne (1987): “La théorie interprétative de la traduction”. In: Capelle, Marie-José & Debyser, Francis & Goester, Jean-Luc [éds]: *Retour à la traduction*. Numéro spécial de *Le Français dans le Monde*, Paris: BELC, 11-16.
- May, Corinna: (2000). *Die deutschen Modalpartikeln. Wie übersetzt man sie?* München: Langenscheidt Verlag.
- Molnár Anna (2002): *Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln*. Berlin, New York: Peter Lang Verlag.
- Péteri Attila (1999). *Abtönungspartikeln im deutsch-ungarischen Sprachvergleich* (Diss.) Budapest.
- Thurmair, Maria (1989) *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Tübingen: Niemeyer.

Vural, Sergül: (2000). *Der Partikelgebrauch im heutigen Deutsch und im heutigen Türkischen*. Dissertation, Universität Mannheim.

Weydt, Harald (1969): *Abtönungspartikel. Die deutschen Modalwörter und ihre Entsprechungen*. Bad Homburg. Diss.

Weydt, Harald (1981): "Methoden und Fragestellungen der Partikelforschung", in ders. [Hrsg.]: *Partikeln und Deutschunterricht. Abtönungspartikel für Lerner des Deutschen*, Heidelberg: 45-64. Heidelberg: von Groos Verlag.

Zifonun, Gisela - Hoffmann Ludger- Strecker, Bruno (1997) *Grammatik der deutschen Sprache*. (IDS Grammatik) Band 1. 2. Berlin New York: Walter de Gruyter Verlag.

Egy- és kétnyelvű szótárak

Hessky Regina: (2000): *Német-Magyar kéziszótár*. Szeged: Grimm Könyvkiadó.

Halász Előd (1988): *Német - Magyar Nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Halász Előd & Földes Csaba & Uzonyi Pál (2000) *Német-Magyar Nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó Rt.

Kelemen Béla: (1914): *Német és Magyar Nagy Kézi szótár. Tekintettel a két nyelv szólásaira*. Budapest: Atheneum Kiadó.

Szépirodalmi források

Kästner, Erich: *Das fliegende Klassenzimmer* (1933) Stuttgart: Berthes Verlag

Kästner, Erich: *Das fliegende Klassenzimmer* (1933) Stuttgart: Berthes Verlag

Kästner, Erich: *A repülő osztály*, (1960) Budapest: Móra Kiadó. ford. B. Radó Lili

Kästner, Erich: *A repülő osztály* (1934) Budapest: Dante Kiadó. ford. Havas József

Kafka, Franz: *Der Verschollene* (1997) Stuttgart: Reclam Verlag.

Kafka, Franz: *Amerika: A kallódó fiú* (1978) Budapest: Szépirodalmi Kiadó. ford. Kristó Nagy István

Kafka, Franz: *Az elkallódott fiú* (2003) Budapest: Palatinus Kiadó. ford. Györffy Miklós

Az értekezés körében megjelent publikációk

Zrínyi Andrea (1999) Die Übersetzung der Abtönungspartikel *doch* ins Ungarische. In: Bassola, Péter & Oberwagner, Christian & Schnieders, Guido (szerk.) *SCHNITTSTELLE DEUTSCH. Linguistische Studien aus Szeged. Festschrift für Pavica Mrazović*. Szeged 239-247.

Zrínyi Andrea (2001) Ergebnisse einer Untersuchung über die Beherrschung der Abtönungspartikeln an ungarischen Gymnasien. In: Bartha Magdolna & Stephanides Éva (szerk.) *X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kötet* 295-303.

Zrínyi Andrea (2002) Partikeln in den Lehrbüchern. In: Demeter Éva & Kukorelli Katalin & Tokaji Ildikó (szerk.) *IV. Dunaiújvárosi Nyelvvizsgáztatási és Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Füzetei* 109-115.

Zrínyi Andrea (2003) Diszkurzus egy Örkény drámában. In: Székely Gábor (szerk.) *Nyelvek és kultúrák találkozása. Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Kar Kiadványa* 77-81.

Zrínyi Andrea (2004) Analyse deutscher und ungarischer Talk-Shows auf pragmatischer Ebene. In: Pusztay János (szerk.) *Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok III. (Colloquia Contrastiva, Tomus XI.)* BDTF Uralisztikai Tanszék, Szombathely. 86-93.

Zrínyi Andrea (2004) A *doch* partikula megjelenítése egy-kétnyelvű szótárakban. In: Pálfy Miklós & Fóris Ágota (szerk.) *Lexikográfia Magyarországon c. tanulmánykötet. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXVI.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 188-94.

Zrínyi Andrea: (2008) A modalitás elemei a traduktográfia szempontjából. In: Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények – Interdiszciplináris tanulmányok. A Miskolci Egyetem Közleményei* 2008. III. évf. 1. sz. 75-84.